

אין קואליציות שמחות

לפני 600 שנה - ביולי 1410 - נערך אחד הקרבות החשובים בתולדות אירופה של ימי הביניים: צבא פולני-ליטאי הביס את הצבא של המסדר הטבטוני. הניצחון הושג בראש ובראשונה הודות למהלך צבאי מבריק של הצבא הליטאי, אולם את ההיסטוריה של הקרב הזה כתבו בעיקר פולנים, ואלה המעיטו בערך חלקם של הליטאים בניצחון. התוצאה: אי-אמון וחשדנות בין שני השותפים שלחמו יחדיו

קרב גרונולד - ציור מהמאה ה-19 של הצייר הפולני יאן מטיקו

זה היה אחד הקרבות הקטלניים ביותר בימי הביניים: נהרגו כ-8,000 לוחמים טבטונים, ובהם 200 אבירים, וכן אלפי חיילים פולנים, ליטאים ושכירי חרב מכל רחבי אירופה

ד"ר שלמה לוטן

חוקר במרכז ללימודים גרמניים באוניברסיטה העברית

בקיץ הזה מציינים בגרמניה, בפולין ובמדינות הבלטיות 600 שנים לאחד הקרבות החשובים בתולדות אירופה בימי הביניים - קרב גרונוולד-טננברג (Grunwald-Tannenberg) שנערך ב־15 ביולי 1410 בדרום־מזרח פרוסיה (צפון פולין של היום). זה היה אחד הקרבות הקטלניים ביותר בימי הביניים: נהרגו בו כ־8,000 לוחמים טבטונים, ובהם 200 אבירים, וכן אלפי חיילים פולנים, ליטאים ושכירי חרב מכל רחבי אירופה.

בקרב נלחם המסדר הטבטוני (שנקרא המסדר הגרמני - Der Deutsche Orden) מפרוסיה נגד צבא קואליציה פולני-ליטאי. הטבטונים הובסו בקרב, איבדו שטחים רבים בפרוסיה ומעולם לא התאוששו מהמכה שספגו: בעקבות המפלה הלך ונחלש כוחם עד שנאלצו לוותר על מדינתם העצמאית ולהתמזג בנסיכות ברנדנבורג. זו הפכה מאוחר יותר לחלק מפרוסיה.

רקע היסטורי קצר: את המסדר הטבטוני ייסדו אבירים דוברי גרמנית בסוף המאה ה־12 בעכו כדי לסייע לצליינים. אבירי המסדר התרכזו בעיקר בגליל והחזיקו, בין היתר, במבצר מונפור ובמבצר יחיעם. לאחר גיבוש ממלכת ירושלים הצלבנית חיפשו אבירי המסדר משימות חדשות. ב־1230 הם החליטו לפלוש לפרוסיה כדי לנצר את תושביה הפגאנים. לאחר הפלישה הם הקימו את מדינת המסדר הטבטוני וניהלו נגד שכנותיה - בעיקר נגד ליטא - מערכות עקובות מדם.

לקרב גרונוולד-טננברג יש מקום מרכזי באתוס של הפולנים ושל הליטאים ושימש להם סמל למאבק לאומי חסר פשרות נגד הפולשים הגרמנים. בעיני הגרמנים היה הקרב הזה סמל להיאחזותם ההרואית במזרח אירופה, ולכן הוזכר הן בתעמולה שלהם במלחמת העולם הראשונה¹ ועוד יותר מכך בתעמולה של הנאצים במלחמת העולם השנייה.

אומנם פולין וליטא היו שותפות למלחמה בטבטונים ולניצחון עליהם, אולם מתברר שלא שררה חיבה רבה בין שתי השותפות לקואליציה, והדבר בא לידי ביטוי בהיסטוריוגרפיה של הקרב. האופן השונה שבו תיארו היסטוריונים פולנים וליטאים את הקרב שבו לחמו יחד הוא נושאו של המאמר הזה.

קרב גרונוולד-טננברג - הגרסה הפולנית

בשלב הראשון של קרב גרונוולד-טננברג נלחם רק הצבא הליטאי בצבא הטבטוני. לאחר התגוששות קצרה - ועל כן אין מחלוקת בין כל המקורות - נסוגו הלוחמים הליטאים משדה הקרב והתפזרו ביערות שבסמוך לכפר גרונוולד. הטבטונים רדפו אחריהם כדי לנצל הצלחה ולשם כך אף ויתרו על יתרונם העיקרי: לחימה במערך צבאי מסודר. מקורות פולניים טענו שניסיגת הליטאים הייתה מנוסת בהלה של צבא מובס.

להפצת הגרסה שלפיה הליטאים הובסו בקרב ונמלטו בבהלה תרם רבות הכרוניקאי הפולני בן התקופה יאן דלוגוש (Jan Długosz 1415-1480). בספרו המונומנטלי על ההיסטוריה של פולין² הוא כתב שהתנהלותם של הליטאים במערכה הייתה לא ראויה, ושלא הייתה להם תרומה ממשית להשגת הניצחון. לפי תיאורו, לאחר כשעה של קרב צמוד עם הטבטונים נסוגו הליטאים משדה הקרב ולא

עצרו למרות פקודותיו החד־משמעיות של מפקדם הדוכס ויטאוס (Vytautas). יתר על כן, לפי דלוגוש ברחו הליטאים לארצם ושם סיפרו שהובסו בקרב וכי נהרגו בו חיילים ליטאים רבים מאוד, ובהם הדוכס ויטאוס. עוד סיפרו הלוחמים הליטאים שנסוגו משדה הקרב - לפי דלוגוש - שהטבטונים חזרו לבסיסם עם שלל רב שהשאירו בשדה הקרב הליטאים הנסוגים.

את המצב הציל - לטענת הכרוניקאי הפולני - צבא פולין. בעוד הטבטונים מנהלים מרדף אחר הצבא הליטאי המוכה, התערב צבא פולין במערכה והפך את הקערה על פיה. התיאור הזה - שמאדיר את צבא פולין ומגמד את חלקם של הליטאים - חולל משבר ביחסים בין שתי בעלות הברית. החשדנות והאיבה - שבאו במקום האמון ההדדי ושיתוף הפעולה - איפיינו את היחסים בין שתי האומות לא רק בשלהי ימי הביניים אלא אף בעת החדשה.

קרב גרונוולד-טננברג - גרסת המחקר המודרני

במשך מאות שנים לא קמו מערערים על הגרסה הפולנית בנוגע לתפקיד הליטאים בקרב גרונוולד-טננברג, שכן זו הפכה לגרסה המקובלת. רק באמצע המאה ה־20 החלו לערער עליה היסטוריונים שונים, ובהם בכיר החוקרים של קרב גרונוולד-טננברג, פרופ' סוון אקדאל (Sven Ekdahl) מאוניברסיטת גוטנברג שבשוודיה.³ לטענת ההיסטוריונים האלה, הליטאים ושכירי החרב שליוו אותם לא נסוגו בבהלה ונפוצו ביערות שמסביב לשדה הקרב כדי למלט את עצמם, אלא ניהלו קרב נסיגה מתוכנן היטב שנועד לפתות את הטבטונים לפתוח בקרב רדיפה ולהכניס אותם לתוך מלכודת. וזה עבד: הטבטונים אכן פתחו במרדף שבו התערער לחלוטין המבנה הצבאי המסודר שלהם, שהיה מקור כוחם, וכך התחוללה התמורה שאיפשרה לליטאים להביסם. לתמרון הזה היה אומנם מחיר כבד - במהלכו נגרמו לליטאים אבדות כבדות - אבל הוא הביא להשמדת הכוח הטבטוני שעמד מולם. התיאור ההיסטורי החלופי של קרב גרונוולד-טננברג מסתמך בראש ובראשונה על ניתוח מחדש של מהלכי הקרב ושל כתיבי הכרוניקאים בני התקופה. אחת הכרוניקות החשובות שמתארות את מהלכי הקרב היא Cronica conflictus.⁴ לא ידוע מי כתב את הכרוניקה הזאת, אך ההערכה היא שזה היה אחד מהבכירים בחצר המלוכה של פולין. גם בכרוניקה הזאת נכתב ששעה לאחר תחילת הקרב נאלצו הליטאים לסגת בחופזה בלחץ האבירים הטבטונים וכי כדי לנצל את הצלחה ויתרו האבירים הטבטונים ושכירי החרב שלהם על המערך המסודר שלהם ופתחו במרדף אחר הליטאים הנסוגים. כאשר ביקשו הטבטונים לחזור שוב למבנה הקרב הרגיל שלהם - כך נכתב בכרוניקה - לא עלה בידיהם לעשות זאת. הסיבה: כוחות פולניים תקפו אותם, מנעו מהם להתארגן ולאחר מכן הרגו או שבו את רובם.

בין השורות של התיאור הזה - אמרו החוקרים המודרניים של הקרב - מסתתר למעשה סיפור של הונאה צבאית מתוחכמת: הליטאים הבינו שלא יוכלו לקעקע את המערך המסודר של הטבטונים ולכן ביימו נסיגה לא מסודרת שנראתה כמנוסת בהלה. לאחר שהטבטונים פתחו במרדף אחריהם, שבו והתאחדו החיילים הליטאים לכוח לוחם מאורגן, ואילו הטבטונים היו באותו השלב מפוצלים ובלתי מאורגנים. התוצאה הייתה טבח בלוחמים הטבטונים. אולם בניגוד לטענת הפולנים, מדובר היה בניצחון גדול שהשיגו הליטאים בכוחות עצמם,

מריינבורג - המעוז העיקרי של המסדר הטבטוני. שרידי הלוחמים הטבטונים נמלטו למצודה הזאת לאחר תבוסתם בגרונוולד

משום שרצה לחדש את המלחמה נגד פולין - בניגוד לדעתם של בכירים אחרים במסדר.

במכתב משיא הכותב האלמוני עצות לראש המסדר הטבטוני כיצד לפעול במציאות הצבאית והמדינית שנוצרה בעקבות התבוסה הקשה בקרב גרונוולד־טננברג. את הליטאים מכנה הכותב "האויבים שלכם" (euwir vinde), כלומר אויבי המסדר הטבטוני. הניסוח הזה מחזק, כמובן, את המסקנה שהכותב האלמוני אינו חבר במסדר הטבטוני. אף על פי כן ייתכן שהוא השתתף בקרב גרונוולד־טננברג, שכן הוא מפגין בקיאות רבה בכל שלביו ומהלכיו.⁶

אחת העצות שמשיא כותב המכתב לראש המסדר הטבטוני נוגעת להפעלת שכירי החרב הנקראים "אורחים" (geste). הוא מציין שאת שכירי החרב יש להשאיר כל הזמן במבנה צבאי מסודר כדי שלא יחזור על עצמו מה שקרה בקרב גרונוולד־טננברג. לאחר מכן הוא מייעץ גם ליחידות הטבטוניות לשמור בכל מחיר על מבנה מסודר בשדה הקרב ובשום אופן לא להתפזר: "אם אויביכם יגרמו למבנה אחד או שניים של הכוחות הטבטוניים להתפזר, הדבר יהיה במכוון, מכיוון שהם יקוו שיצליחו לפרוץ את המערך המסודר ולנתקו". הכותב גם מסביר כיצד יגרמו האויבים לכוחות הטבטוניים להתפזר: הם יעמידו פני נסוגים, הלוחמים הטבטונים ירצו לרדוף אחר הנסוגים, וכך יישבר המבנה הצבאי המסודר שלהם.⁷ המכתב הזה הוא עדות חותכת לכך שבקרב גרונוולד־טננברג לא נמלטו הליטאים בבהלה כפי שטענה ההיסטוריוגרפיה הפולנית, אלא נקטו תכסיס לחימה מוצלח.

ללא שום סיוע מהצבא הפולני.

התבוסה הזאת הותירה את הכוח העורפי של הטבטונים חשוף וחלש. בראש הכוח העורפי עמד ראש המסדר הטבטוני אולריך פון יונגינגן (Ulrich von Jungingen). נוכח המשבר החליט ראש המסדר לנקוט יוזמה ותקף את הצבא הפולני אשר לא השתתף עד אותו השלב בלחימה. מטרתו הייתה להבקיע את המערך של הפולנים, להגיע אל מחנהו של מלכם יוגיילה (Jogaila) וכך להשיג הכרעה. המהלך הזה לא עלה יפה: מנהיג המסדר הטבטוני נהרג בעת ניסיון הפריצה, ומיד לאחר מכן פתחו הטבטונים במנוסה לעבר מעוזם במריינבורג. הצבא הפולני רדף אחריהם והצליח להרוג ולשבות רבים מהטבטונים - הן אבירים והן לוחמים רגילים.

חיזוק משמעותי לקביעה שאכן היו אלה הליטאים שחוללו מפנה בקרב נמצא במחקר שפירסם פרופ' סון אקדאל ב־1963.⁵ המחקר מבוסס על מכתב שהתגלה בארכיון של המסדר הטבטוני ששכן באותה העת באוניברסיטת גטינגן (Göttingen) שבגרמניה. זהותו של כותב המכתב אינה ידועה, אך סביר להניח שהוא לא היה חבר במסדר הטבטוני, שכן בעת כתיבת המכתב הוא שהה במצודה שלא הייתה שייכת למסדר. מדובר במצודת שלוכאו (Schlochau) שבמערב פרוסיה. ייתכן שהכותב הוא מפקד המצודה באותה העת. הנמען של המכתב הוא היינריך פון פלאואן (Heinrich von Plauen) שירש את פון יונגינגן בראשות המסדר הטבטוני. פון פלאואן נשאר בתפקידו שלוש שנים בלבד: הוא הודח מראשות המסדר ב־1413

ב־2005 ניתנה גושפנקה נוספת לחלקם המכריע של הליטאים בהשגת הניצחון על הטבטונים. החוקר הנודע לתולדות המסדר הטבטוני פרופ' קלאוס מיליטצר (Klaus Militzer) מקלן פירסם ספר על תולדות הטבטונים, ובו הוא כותב שקרב גרונוולד־טננברג הוכרע בראש ובראשונה משום שהטבטונים נפלו במלכודת הבריחה המבוימת של הליטאים.⁸ עד לא מזמן הייתה הגרסה הזאת נחלתם של היסטוריונים ליטאים בלבד⁹ שניסו להגן על הכבוד הלאומי שלהם מפני הגרסה של היסטוריונים הפולנים - גרסה שנחשבה במשך מאות שנים לאמת היסטורית. עד שבא המחקר המודרני והפריך אותה.

סיכום

חריקות בתוך צבאות קואליציה מוכרות משחר ההיסטוריה ועד ימינו. כך, למשל, דברי הימים של מלחמת העולם השנייה מלאים בתיאורים על היריבות הקשה בין מונטגומרי הבריטי לאייזנהאואר האמריקני - יריבות שערכה ללא ספק את השגת הניצחון על גרמניה הנאצית. לנפוליאון מיוחסת האמירה "תנו לי להילחם נגד קואליציה" - והוא אכן היטיב לנצל את התפרים בין צבאות קואליציה שלחמו נגדו כדי להכותם.

הפרשה המתוארת במאמר הזה מלמדת פעם נוספת על שבריריותן של קואליציות במלחמה. קרב גרונוולד־טננברג, שבו נשברה עוצמתו של המסדר הטבטוני, הוכרע בעיקר הודות לקרב הפתיחה המוצלח שניהל הצבא הליטאי: הוא ושכירי החרב שפעלו בשירותו - בעיקר רוסים וטטרים - ביימו נסיגה, פיתו את הטבטונים לרדוף אחריהם וניצלו את שבירת המבנה הצבאי המאורגן שלהם כדי להכותם. זה היה תכסיס מסוכן מאוד: במהלך ביום הנסיגה ספגו הליטאים אבדות כבדות. כל אותו הזמן נותרו הפולנים מחוץ למעגל הלחימה וכמובן לא ספגו אבדות כלשהן. יתר על כן, כניסתם למערכה לא הייתה כלל ביוזמתם: היו אלה שרידי הכוח הטבטוני שתקפו את הצבא הפולני במאמץ נואש להשיג הכרעה לאחר התבוסה הקשה לליטאים. אבל העובדות האלה לא הפריעו לפולנים להציג נרטיב שגימד את חלקם של הליטאים והאדיר את חלקם שלהם. לפיו הליטאים נסו בבהלה מפני הטבטונים, ואת המצב הציל הצבא הפולני.

הערות

1. לקרב הניצחון הגדול שלהם על צבא רוסיה במלחמת העולם הראשונה קראו הגרמנים קרב טננברג אף שהוא התנהל עשרות ק"מ מזרחית לטננברג. בכך רצו הגרמנים לרמוז שהם מחקו את חרפת התבוסה בקרב שהתנהל 504 שנים קודם לכן.
2. Jan Dlugosz, *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, Liber decimus et liber undecimus, 1406-1412, Plezia, Marian (ed.), Varsaviae 1997
3. Sven Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg 1410*, Quellenkritische Untersuchungen, Band I: Einführung und Quellenlage, Duncker & Humblot, Berlin, 1982
4. *Cronica conflictus Wladislai Regis Poloniae cum cruciferis anno Christi 1410*, Ernst Strehlke (ed.), *Scriptores rerum Prussicarum*, Vol. 3, Leipzig 1866. reprint Frankfurt am Main 1965, pp. 434-439
5. Sven Ekdahl, "Die Flucht der Litauer in der Schlacht bei Tannenberg", *Zeitschrift für Ostforschung* 12, 1963, pp. 11-19
6. *Ibid.*, 16-17; Erich Joachim, Walter Hubatsch, (eds.), *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525*, Part I, Vol. I: 1198-1454, Göttingen 1948, No. 2024
7. Sven Ekdahl, "The Teutonic Order's Mercenaries during the 'Great War' with Poland-Lithuania (1409-1411)", in: John France (ed.), *Mercenaries and Paid Men: The Mercenary Identity in the Middle Ages*, Leiden, 2008, pp. 345-361
8. Klaus Militzer, *Die Geschichte des Deutschen Ordens*, Stuttgart, 2005, p. 144
9. Juozas Jakštas, "Dlugosz about the Battle of Tannenberg. Vytautas and the Lithuanians through the Eyes of a Chronicler", *Lituanus* 8, 3, 1962, pp. 71-81

